

Юлія БОНДАР,
orcid.org/0000-0002-4411-0012
аспірантка кафедри історії
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
(Миколаїв, Україна) advocate.bondar@gmail.com

ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1946–1965 РР.) В ОЦІНЦІ ЗАХІДНОЇ РАДЯНОЛОГІЇ

Стаття присвячена детальному аналізу умов становлення та розвитку західної радянології в контексті дослідження промисловості Української РСР у повоєнне двадцятиріччя (1946–1965 рр.).

З'ясовано, що становлення радянології як науки відбувалося в умовах крайнього загострення відносин між СРСР і США, розгулу антикомунізму на Заході. У вивченні питань промислового розвитку післявоєнної доби західні радянологи досягли відомих успіхів. Західні вчені, на відміну радянських фахівців, значно частіше зверталися до вивчення інших, неекономічних реалій у дослідженні історії післявоєнної промисловості СРСР.

Встановлено, що історія американської радянології – це складний і суперечливий багаторічний шлях розвитку. Як наука, радянознавство склалося в першому повоєнному десятилітті, в умовах «холодної війни» та ядерного протистояння двох наддержав – США і Радянського Союзу, коли колишні союзники по антигітлерівській коаліції вбачали один в одному лише потенційного суперника, ворога, який силою нав'язував світові свою модель розвитку. Одночасно всередині самих Сполучених Штатів панувала політична концепція маккартизму, що увібрала в себе ідеологію крайнього антикомунізму й антирадянзму і вилилася в справжнє «полювання на відьом» щодо всього й усіх, хто симпатизував Радянському Союзу або просто публічно не висловлював до нього свого негативного ставлення. Жертвою маккартизму і федеральної кампанії з перевірки на політичну лояльність стали не тільки державні, політичні та громадські діячі, а й цілі партії, організації та установи, зокрема й університети. Маккартизм надовго перетворив їх із центрів свободи на притулок страху й покірності, пристосованості до мінливої ситуації та академічних досліджень під політичне замовлення. Холодна війна вимагала акцентування уваги науковців насамперед на негативних сторонах радянської політичної системи на противагу демократичним принципам, що панували у США. Так почала формуватися особлива методологія досліджень, що отримала незабаром назву тоталітарної радянології. Суть її зводилася до повної аналогії трьох тоталітарних режимів ХХ століття – фашистської Італії, нацистської Німеччини і радянського сталінізму. До них не підходив метод порівняльного аналізу, що діє стосовно країн демократичного світу, включно зі США. Їх слід було вивчати окремо, базуючись на загальноприйнятому на той час понятті тоталітаризму, особливих підходах і принципах дослідження. Що, своєю чергою, вже передбачало явно негативні оцінки та висновки.

Ключові слова: виробництво, економіка, історіографія, машинобудування, підприємство, повоєнна відбудова, промисловість, робітництво, техніка, УРСР.

Yuliia BONDAR,
orcid.org/0000-0002-4411-0012
PhD student at the Department of History
Admiral Makarov National University of Shipbuilding
(Mykolaiv, Ukraine) advocate.bondar@gmail.com

INDUSTRY OF THE UKRAINIAN SSR (1946–1965) IN THE ASSESSMENT OF WESTERN SOVIETOLOGY

This article presents a detailed analysis of the conditions for the establishment and development of Western Sovietology in the context of research on the industry of the Ukrainian SSR during the post-war two decades (1946–1965).

The study finds that the establishment of Sovietology as a scholarly discipline occurred against the backdrop of sharply deteriorating relations between the USSR and the United States as well as rampant anti-communism in the West. In examining the industrial development of the post-war period, Western Sovietologists made significant achievements. In contrast to their Soviet counterparts, Western researchers more frequently examined non-economic factors in their analyses of the history of the post-war industry in the USSR.

The history of American Sovietology represents a complex, contested and long-term trajectory of development. As a science, Sovietology emerged during the first post-war decade, shaped by the geopolitical realities of the Cold War and

the nuclear standoff between the two superpowers – the United States and the Soviet Union. This was the period when former allies in the anti-Hitler coalition came to perceive one another as potential rivals, adversaries imposing their own models of global development. Concurrently, the political concept of McCarthyism characterized by intense anti-communism and pronounced anti-Soviet sentiment dominated in the USA. This period resulted in a real “witch hunt” against anything and everyone who sympathized with the Soviet Union or simply did not publicly express their negative attitude toward it. McCarthyism and the federal campaign to enforce political conformity affected not only state, political, and public figures, but also entire political parties, organizations, and institutions – including universities. McCarthyism permanently transformed them from centres of freedom into refuges of fear and conformity, adaptability to changing situations, and researches aligned with national security objectives. Within the context of the Cold War, scholars were required to focus primarily on the negative aspects of the Soviet political system, as opposed to the democratic values promoted by the United States. This is how a special research methodology later termed as totalitarian Sovietology began to appear. Its essence was a complete analogy of the three totalitarian regimes of the twentieth century: Fascist Italy, Nazi Germany, and Soviet Stalinism. The method of comparative analysis, commonly employed in studies of democratic countries such as the United States, proved inapplicable in this context. They ought to have been studied independently, based on the generally accepted notion of totalitarianism at the time, employing special approaches, and research principles. Consequently, it implied clearly negative assessments and conclusions.

Key words: *production, economy, historiography, engineering, enterprise, post-war reconstruction, industry, workforce, technology, Ukrainian SSR.*

Постановка проблеми. Офіційне визнання Сполученими Штатами Радянського Союзу в 1933 р. спонукало виведення досліджень з історії СРСР на рівень державного завдання. Однак справжній початок системного вивчення радянської історії та дійсності покладено в період другої світової війни та ще активніше продовжилося після її закінчення. Втім вивчення колишнього союзника з антигітлерівської коаліції почалося як вивчення екзистенційного ворога та суперника. І якщо друга світова війна по суті заснувала радянологію як науку, то епоха «холодної війни», що прийшла їй на зміну, визначила методологію та напрямки радянологічних досліджень у США. Становлення радянології як науки відбувалося в умовах крайнього загострення відносин між СРСР і США, розгулу антикомунізму на Заході, маккартизму, своєрідної «охоти на відьом». Атмосферу, що склалася внаслідок цього у США, дослідник А. Майєр назвав «не інакше, як національна істерія» (Meyer, 1991: 129). Це, безумовно, позначилося максимально на характері тодішньої радянології, надавши їй яскраво виражену антикомуністичну спрямованість. Проте в той же час саме цей період, за визнанням переважної більшості радянологів, був найкращим, відзначеним максимальним її фінансуванням, як з урядових, так і приватних фондів, заснуванням найбільших радянологічних центрів, наукових періодичних видань, підготовки десятків та сотень фахівців-радянологів.

Аналіз досліджень. Серед наукових праць, які тотожні предмету нашого дослідження, слід виділити роботи Н. Лаас (Лаас, 2009), Ю. Лаєвської (Лаєвська, 2008) Д. Нефьодова (Нефьодов, 2018), Л. Таран (Таран, 1999).

Метою статті є аналіз умов становлення та розвитку західної радянології в контексті дослі-

дження промисловості Української РСР у повенне двадцятиріччя (1946–1965 рр.).

Виклад основного матеріалу. Можна з усією впевненістю констатувати, що до середини 1950-х років радянологія як наука сформувалася. Вона вже мала мережу академічних закладів, у яких готувалися майбутні наукові та викладацькі кадри, спеціалісти для урядових установ, де студентам пропонувалися різні навчальні курси з історії СРСР, економіки, політики, культури, мови. Радянологія мала достатню фінансову підтримку як із боку федеральної влади, так і приватних фондів. Визначились стратегічні напрями досліджень, системно сформувалася методологія науки, зміцнювалась матеріально-технічна база, розширювалися бібліотечні фонди першоджерел, розвивалася власна видавнича діяльність, створювалася мережа періодичних наукових видань. З відходом у минуле політики маккартизму зі сфери радянології йшов і страх як у викладачів, так і у студентів.

Для вивчення радянської історії та пояснення функціонування промисловості СРСР у зарубіжній історіографії широко використовувалися різні моделі (тоталітаризму, індустріального суспільства, політично нейтральної модернізації, командно-адміністративної системи, мобілізаційної економіки). Довгі роки після закінчення другої світової війни у західній науковій літературі концепція тоталітаризму була домінуючою, у тому числі й на сьогодні вона зберігає своє лідируюче місце у дослідженнях СРСР. У рамках цієї концепції зроблено детальний аналіз радянської промисловості зокрема й економіки загалом, що характеризувалася наприкінці 40-х рр. як модель «командної економіки», що стала одним із важливих положень радянології. Вся економічна плат-

форма, весь господарський базис Радянського Союзу підпорядковувалися положенням цієї моделі.

Оцінюючи наукову літературу про історію економічного розвитку СРСР, політику радянського керівництва воєнних та перших повоєнних років, слід зазначити взаємовплив радянської та зарубіжної історіографії. Так само як і радянські історики, західні автори об'єктивно вказують на грандіозні здобутки Радянського Союзу у відновленні повоєнної економіки, і насамперед промисловості. Як очевидний і стратегічно важливий успіх оцінювалося у західній історіографії дуже швидке відродження промисловості практично «з нуля». У перший рік мирного відновлення промисловості, як вважає Дж. Кіп, воно здійснювалося повільними темпами – раптове завершення програми ленд-лізу та нестача кваліфікованої робочої сили породжували проблеми. Однак, починаючи з 1946 р. прогресуючий процес відновлення вражає прискорився, дослідник констатує досягнення значних успіхів (Keep, 1995: 22).

Ряд зарубіжних дослідників позитивно оцінюють той факт, що війна, поряд з централізацією управління, не лише не обмежила використання інших нецентралізованих форм, а й надала більш широкі можливості для прояву ініціативи як сміливим, компетентним воєначальникам на фронті, так і господарським, ефективним менеджерам у тилу в промисловості. Збільшена в роки війни ступінь централізації економіки та мілітаризації робочої сили поступово послаблювалася, вважає Дж. Міллар (Millar, 1990: 287). Вчені акцентують увагу на цьому досвіді, який міг бути використаний у післявоєнний період. Водночас, так само, як і в радянській історіографії, у західній літературі традиційно наголошувалося на наступності воєнної та післявоєнної економічної політики.

Описуючи радянську економічну політику післявоєнного періоду, західні дослідники традиційно наголошують на домінуванні насильства та примусу. Командні засади в управлінні радянською економікою, констатує Т. Данмор, були виражені найяскравіше якраз у перше повоєнне десятиліття. (Dunmore, 1980: 97). Наприкінці 40-х – на початку 50-х років зберігалася впевненість, що система планування, що тільки складалася, найкращим чином виражає суспільні інтереси і здатна вирішувати стратегічні завдання. Це не могло не позначитися на виробництві. Адміністративно-командна система, яка спочатку вважалася придатною лише для надзвичайних воєнних умов, стала нормою. В економічному плані надцентралізація під час війни була першою та

необхідною умовою концентрації всіх сил та засобів для досягнення перемоги. Проте збереження подібної системи й у повоєнні роки явно не відповідало цілям подальшого розвитку економіки, особливо негативно позначалося на розвитку сільськогосподарства, галузях легкої та харчової промисловості, всієї системи сервісу та послуг (Dunmore, 1980: 99).

Однією з найважливіших тез західної історіографії є твердження про наступність довоєнної та післявоєнної економічної політики. У період відновлення, впливу «холодної війни» та гонки озброєння, вказує А. Ноув, економічна політика та організація промислового виробництва залишилися у передвоєнному стані. У Радянському Союзі, зазначає дослідник, економічний розвиток спирався на модель індустріалізації, що ґрунтувалася на принципах так званого накопичення, яке застосовувалося Сталіним починаючи з 1929 р. Система централізованого авторитарного планування, і навіть повна відсутність зацікавленості у прибутку із боку промислових підприємств діяли так, що додана вартість, отримана у сільському господарстві, реінвестувалася у промисловість. Базові сектори останньої були пріоритетними. Такий же розвиток сталінської моделі економічного зростання продовжився і в післявоєнний час (Nove, 1970: 289). Перемога у війні, приходять до висновку зазначені радянологи, призвела до відновлення того ж підходу до розвитку економіки, який визначився ще у довоєнні 30-ті роки – пріоритет важкої, переважно оборонної промисловості, збереження колгоспного ладу як джерела коштів на вирішення економічних проблем країни. Повторення пройденого – курсу на розвиток важкої промисловості – не лише мало вплив на соціальну політику, на життєвий рівень населення, а й передбачало відтворення довоєнних технологій в основних сферах виробництва. На десятиліття вперед зберігся курс на домінуючий розвиток важкої промисловості. Більше того, після закінчення війни її питома вага збільшилася. Що в результаті призвело до відставання СРСР у сфері науково-технічного прогресу.

У той самий час слід пам'ятати, що, як зазначалося вище, деякі західні фахівці з економічної історії СРСР поділяють висновок про помітну еволюцію радянської економічної системи у роки війни у напрямку раціоналізації, посилення ринкових засад і поступового обмеження ролі командно-мобілізаційних методів. У багатьох випадках відзначають не лише консервативні, а й реформістські аспекти соціально-економічного досвіду війни. Ключовий акцент робився у

тому, що війна не лише стимулювала сталінський абсолютизм і диктаторський стиль управління: перемога у війні допомогла вижити і зміцнити сталінському режиму, але й водночас сприяла формуванню переконань у необхідності ліквідації найбільш репресивних елементів системи, що було здійснено невдовзі після смерті Сталіна. До таких висновків приходять Ж. Сапір (Sapir, 1989: 282). Головна ідея, яку проводить Т. Данмор у дослідженні, присвяченому післявоєнному періоду сталінської економіки, полягає в тому, що навіть коли командна економіка СРСР досягла свого апогею, реальна економічна поведінка підприємств далеко не завжди і не в усьому визначалася командно-адміністративними директивами «зверху» (Dunmore, 1980: 112). У західній історіографії вказується, що, поряд із досягненнями у відновленні промисловості, у радянській економіці були серйозні недоліки та протиріччя, що згодом створили фундаментальні перешкоди. Наголошується на домінуванні екстенсивних факторів у відновленні промисловості в перше пововення п'ятиріччя та нездатність системи до інтенсифікації виробництва у 50-х рр. XX ст. (Schopflin, 1970: 137).

Таким чином, у вивченні питань промислового розвитку післявоєнної доби західні радянологи досягли відомих успіхів. Західні вчені, на відміну радянських фахівців, значно частіше зверталися до вивчення інших, неекономічних реалій у дослідженні історії післявоєнної промисловості СРСР. У той самий час слід зазначити використання іноземними вченими підходів і трактувань радянської історіографії. Справа не лише у широкому використанні радянських офіційних статистичних даних. Зарубіжні дослідники, відповідно до традицій радянської історіографії, нічим не обмежену роль відводили політичним чинникам, абсолютизували владні рішення. Першорядну увагу, яка далеко не завжди спиралася на серйозні джерела, приділяли західні автори особистій позиції тих чи інших радянських діячів. Положення, що висуваються в західній історіографії в цей період різні, іноді внутрішньо суперечливі.

З 60-х рр. з'явилися роботи монографічного характеру, в яких спостерігається зростання уваги до економічних проблем розвитку республік з урахуванням політичних, демографічних, релігійних аспектів. Необхідно констатувати, що західні дослідники порушували сюжети, вивченню яких не приділяли належної уваги радянські вчені. Якщо для радянської історіографії був характерний брак уваги до реальних проблем, перешкод науково-технічному прогресу, реалізації його

досягнень в економіці, відповідних прорахунків в економічній політиці, то в працях радянологів, хоч і вказувалося на визначні здобутки радянської науки й техніки, передусім у створенні ядерної зброї й ракет, домінувало бажання підкреслити насамперед недоліки здійснення науково-технічної політики.

Досить негативно оцінюється в західній радянології практика використання досягнень науково-технічного прогресу в економічній політиці СРСР у повоєнні роки через відставання економічних мотивів, незацікавленість керівників промислових підприємств, об'єктивну несприйнятливості командно-адміністративної системи до науково-технічного прогресу. Підкреслюється відставання СРСР у сфері технічного прогресу і якості промислової продукції (Nove, 1970: 168). СРСР робив безуспішні спроби, починаючи з 1928 р., наздогнати й перегнати капіталістичні країни не тому, що радянська наука виявилася безсилою, а тому, що не було організовано роботу по впровадженню наукових досягнень у виробництво (The Technological Level, 1977: 29). Оцінки західних вчених стану справ у царині науково-технічного прогресу привели до висновку про неефективність науково-технічної політики в рамках радянської командно-адміністративної системи. Радянологи доводили, що прогрес був відсутній або що він був неповноцінний. Рушійна сила науково-технічного прогресу, на думку Г. Шварца, полягала в прагненні радянського керівництва скопіювати, придбати або викрасти технології Заходу (Schwartz, 1965: 85). Розвитку останнього положення, проблемі запозичень, по суті плагіату західних технологій радянськими вченими присвячена книга шведського дослідника М. Сандберга (Sandberg, 1989). Посилаючись на видатних радянських учених, західні дослідники пишуть про те, що недовіра до радянських інженерів була головною причиною того, що внесок Радянського Союзу в розвиток принципів нових технологій був настільки незначним. Не рівень знань і таланту радянських учених, вказують радянологи, був тому причиною, а соціальні та політичні умови, в яких вони працювали. Ідеї радянських інженерів не отримували належної підтримки доти, доки вони не підтверджувалися західним досвідом.

Вельми плідним є дослідницький пошук у царині історії воєнної економіки Радянського Союзу, розпочатий британським дослідником М. Харрісоном (Harrison, 1985), що наслідував традиції школи А. Бергсона. Вагомий внесок у вивчення радянської економіки повоєнного часу зробив англійський вчений Т. Данмор (Dunmore,

1984). Вивченню промисловості СРСР, зокрема повоєнного періоду, присвячені публікації американського дослідника М. Вейцмана, французьких вчених Є. Залеського, Ж. Сапіра. Автори опублікованих у СРСР книг Д. Боффа, Г. Вернадський, Н. Верт, М. Геллер, А. Некрич, Д. Хоскінг представляють власні судження і відтворюють поширені положення західної історіографії щодо низки сюжетів відновлення радянської промисловості в повоєнне двадцятиріччя. Заслужують на серйозну увагу праці американської дослідниці С. Лінц, яка вивчає питання впливу другої світової війни на СРСР. Вона виступила редактором книги «Вплив Другої світової війни на Радянський Союз», яка представляє великий інтерес для вивчення економічних аспектів воєнної та повоєнної історії СРСР, з широким і авторитетним колом співавторів. Серед авторів антології – Ш. Фіцпатрік, Р. Гантер, В. Леонтьєв, А. Ноув, Дж. Міллар, Р. Слассер (The Impact of World War II, 1985).

Швидкісна гонка озброєнь із найскладнішою і вкрай дорогою зброєю в економіці Заходу створили сприятливі умови для виникнення гігантського ВПК, що постійно прагнув знищити обмеження для свого розвитку. У зарубіжній історіографії, представники якої значно раніше за радянських учених звернулися до проблеми радянського ВПК, вельми негативно оцінюється його масштабний розвиток у повоєнні роки, економічні наслідки цього процесу. Не беручи до уваги характер міжнародної обстановки в другій половині 40-х – на початку 50-х рр., економіст Г. Шварц пише про підпорядкування радянської економіки цілям політики експансії, про підготовку до війни, яка є вищою метою економіки СРСР (Schwartz, 1965: 131).

Одразу після війни, як підсумовують західні дослідники, у радянській промисловості почалося постійне непропорційне перекачування ресурсів у військовий сектор, бо біполярна світова система, що виникла, вимагала глобалізації великодержавних і військових інтересів обох наддержав. СРСР «занадто рано» став грати роль «світової держави»: виснажений у війні, він просто не мав у своєму розпорядженні потрібних для здійснення цієї мети коштів. Витрати Радянського Союзу на оборону, що почалися з другої світової війни, С. Лінц вважає непропорційними. За контрастом з економікою США, де продовження витрат на оборону в повоєнний період створювало робочі місця, забезпечувало додатковий національний дохід, тягар зростання витрат на оборону в радянській економіці (де рівень доходу фіксований на заданий планом період) в першу чергу проявився

у витісненні продовольчих і споживчих товарів. Дослідник вказує також на високу економічну ціну початку «холодної війни» для всіх радянських людей, підкреслює довготривалий характер (аж до 1980-х рр.) негативного впливу економічних наслідків другої світової війни та явищ, пов'язаних з гонкою озброєнь, на виробництво споживчих товарів у радянській економіці (The Impact of World War II, 1985: 34–35).

У той же час, у західній історіографії робляться спроби іншого підходу до проблеми створення радянського ВПК у повоєнні роки. Створення атомної бомби, вказує британський учений Д. Холловей, виявилось завданням, до вирішення якого сталінська командна економіка підходила якнайкраще. Цей проєкт нагадував найбільші будівельні проєкти 30-х рр. Це була «героїчна мета», на яку потрібно було мобілізувати ресурси всієї країни, включно з найкращими інженерами, керівниками виробництва, а також ув'язненими таборів. Проєкт став своєрідною комбінацією найкращого і найгіршого в радянському суспільстві – сповнених ентузіазму вчених та інженерів, які здобули освіту за радянської влади, та ув'язнених, які жили в нелюдських умовах. Автор використав раніше невідомі архівні документи, свідчення учасників описуваних подій. Розробляючи атомну бомбу, зазначив Д. Холловей, радянські вчені йшли слідами американців, а працюючи над водневою, вони йшли власним шляхом. У книзі містяться різноманітні відомості про історію створення радянської атомної промисловості, шанобливо згадуються керівники радянського військово-промислового комплексу: Б. Ванніков, А. Завенягін, В. Малишев, М. Первухін. Автор із певним ступенем розуміння констатував, що грандіозний розмах робіт і шалені темпи призводили неминуче до того, що не шкодували ні коштів, ні людей, ні тим паче природи. Командно-адміністративна система, здатна мобілізувати ресурси у величезному масштабі та спрямовувати їх на першочерговий проєкт, виявилася ефективною при створенні атомної індустрії. Створення атомної промисловості британський учений вважає чудовим подвигом, особливо для країни, економіка якої була зруйнована світовою війною і лежала в руїнах. Тим більше, як підкреслює радянолог, це був не єдиний високотехнологічний проєкт, що розроблявся в Радянському Союзі на той час (Holloway, 1980: 19).

Висновки. Таким чином, історія американської радянології – це складний і суперечливий багаторічний шлях розвитку. Як наука, радянознавство склалося в першому повоєнному десятилітті, в умовах «холодної війни» та ядерного протисто-

яння двох наддержав – США і Радянського Союзу, коли колишні союзники по антигітлерівській коаліції вбачали один в одному лише потенційного суперника, ворога, який силою нав'язував світові свою модель розвитку. Одночасно всередині самих Сполучених Штатів панувала політична концепція маккартизму, що увібрала в себе ідеологію крайнього антикомунізму й антирадянськості і вилилася в справжнє «полювання на відьом» щодо всього й усіх, хто симпатизував Радянському Союзу або просто публічно не висловлював до нього свого негативного ставлення. Жертвою маккартизму і федеральної кампанії з перевірки на політичну лояльність стали не тільки державні, політичні та громадські діячі, а й цілі партії, організації та установи, зокрема й університети. Маккартизм надовго перетворив їх із центрів свободи на притулок страху й покірності, пристосованості до мінливої ситуації та академічних досліджень під політичне замовлення.

Холодна війна вимагала акцентування уваги науковців насамперед на негативних сторонах радянської політичної системи на противагу демократичним принципам, що панували у США. Так почала формуватися особлива методологія досліджень, що отримала незабаром назву тоталітарної радянології. Суть її зводилася до повної аналогії трьох тоталітарних режимів ХХ століття – фашистської Італії, нацистської Німеччини і радянського сталінізму. До них не підходив метод порівняльного аналізу, що діє стосовно країн демократичного світу, включно зі США. Їх слід було вивчати окремо, базуючись на загальноприйнятому на той час понятті тоталітаризму, особливих підходах і принципах дослідження. Що, своєю чергою, вже передбачало явно негативні оцінки та висновки.

Визначала обличчя тоталітарної повоєнної радянології політологія. Політологи так само, як і вчені інших дисциплін, включно з історією, відчували явну нестачу недоступних для них на той час партійних і державних документів. Коло джерел обмежувалося офіційно опублікованими матеріалами, книгами, пресою, спогадами та іншими публікаціями мігрантів із Радянського Союзу.

Тоталітарна модель стала не просто панівною, а й єдиною аж до кінця 1970-х – початку 1980-х років, коли низка радянологів уперше поставили під сумнів деякі з її постулатів. Радянологи, які пішли

за ними, а потім і разом із ними, здобули освіту в новій політичній атмосфері загальнонаціонального протесту проти в'єтнамської війни і пішли далі у своїй незгоді з тоталітарною моделлю аж до її повного неприйняття і протиставлення їй власної концепції. Так в американській радянології оформилася школа ревізйонізму.

Ревізйоністи поставили на чільне місце не політичну, а соціальну історію СРСР, вважаючи, що для того, щоб зрозуміти сутність радянської системи, треба насамперед вивчати не Сталіна і його оточення, а широкі соціальні верстви суспільства аж до місцевого рівня і те, як вони зі свого боку впливали на партійно-державний апарат, який ними керував. У своїх дослідженнях вони показали, що радянська система була надто слабкою і дуже примітивною, щоб бути тоталітарною, що вертикальна структура управління за лінією «згори донизу» далеко не завжди гарантувала виконання низовими її ланками того, що жорстко, військовою мовою наказували з центру, що навіть трагічні події 30-х років були не тільки сталінською «революцією згори», а й рухом «знизу». Інакше кажучи, ревізйоністи доводили, що саме радянське суспільство було не просто пасивною безформною людською масою, з якої Сталін і апарат ліпили потрібні їм політичні фігури, а й цілком реальною самостійною і доволі дієвою силою, до настроїв і побажань якої прислухався правлячий режим.

Звинувачуючи радянських істориків у необ'єктивному прочитанні архівних та інших документів і «партійному» трактуванні їхнього змісту, американські радянологи самі не далеко відійшли від такого роду суб'єктивності, одержуючи взаємовиключаючі висновки за одними й тими самими архівними документами.

Довгі й запеклі суперечки двох методологій не привели ні до витіснення будь-якої з них, ні до взаємоприйнятного консенсусу. Свої позиції і права на існування в потоці взаємних звинувачень, що іноді виходили за рамки наукової дискусії, активно відстоювали як ревізйоністи, так і прихильники тоталітарної ідеї. Самі американські вчені вважають, що боротьба двох концепцій, нехай навіть і в такій антагоністичній формі, лише сприяла пошуку істини і ніяк не означала початку її кінця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Dunmore T. Soviet Politics, 1945–53. London: Basingstoke, 1984. 167 p.
2. Dunmore T. The Stalinist Command Economy. The Soviet state apparatus and economic policy 1945–53. London: Palgrave Macmillan, 1980. 176 p.
3. Harrison M. Soviet Planning in Peace and War, 1938–1945. Cambridge, 1985. 329 p.

4. Holloway D. War, Militarism and the Soviets State. Harmondsworth, 1980. 38 p.
5. Keep J. Last of the Empires: A History of the Soviet Union 1945-1991. Oxford University Press, 1995. 382 p.
6. Лаас Н. О. Проблеми соціальної історії України другої половини 40-х – середини 60-х рр. XX ст. в англomовній історіографії: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. К., 2009. 245 с.
7. Лаєвська Ю. В. Перетворення в економіці України в 1953–1964 рр.: історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Донецьк, 2008. 218 с.
8. Meyer A. Politics and Methodology in Soviet Studies. *Studies in Comparative Communism*. Vol. 24, No. 2 (June 1991). P. 127–136.
9. Millar J. The Soviet economic experiment. Urbana, Chicago: University of Illinois Press, 1990. 297 p.
10. Нефьодов Д. В. Робітництво УРСР повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.) в історіографії : монографія. Миколаїв : Ліон, 2018. 404 с.
11. Nove A. An Economic History of the U.S.S.R. London: Penguin, 1970. 448 p.
12. Sandberg M. Learning from capitalists: a study of Soviet assimilation of Western technology. Stockholm, 1989. 358 p.
13. Sapir J. Le système économique stalinien face a la guerre // *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*. 44 année, N. 2, 1989. PP. 273-297.
14. Schopflin G. The Soviet Union and Eastern Europe. London, 1970. New York, 1970. 226 p.
15. Schwartz H. The Soviet Economy since Stalin. Lippincott, 1965. 256 p.
16. Таран Л. В. Провідні тенденції світової історіографії в XX ст. та проблема кризи сучасної історичної науки. *Укр. іст. журн.* 1998. № 5. С. 30–39; 1999. № 1. С. 85–91.
17. The Impact of World War II on the Soviet Union / Ed. by S. J. Linz. Totowa: Rowman & Littlefield Publishers, 1985. 312 p.
18. The Technological Level Of Soviet Industry. Edited by Ronald Amann, Julian Cooper, and R. W. Davies, with the assistance of Hugh Jenkins. New Haven and London: Yale University Press, 1977. 575 p.

REFERENCES

1. Dunmore, T. (1984). Soviet Politics, 1945–53. London: Basingstoke. 167 p.
2. Dunmore, T. (1980). The Stalinist Command Economy. The Soviet state apparatus and economic policy 1945–53. London: Palgrave Macmillan. 176 p.
3. Harrison, M. (1985). Soviet Planning in Peace and War, 1938-1945. Cambridge. 329 p.
4. Holloway, D. (1980). War, Militarism and the Soviets State. Harmondsworth. 38 p.
5. Keep, J. (1995). Last of the Empires: A History of the Soviet Union 1945-1991. Oxford University Press. 382 p.
6. Laas, N. (2009). Problemy sotsialnoi istorii Ukrainy druhoi polovyny 40-kh – seredy 60-kh rr. XX st. v anhlomovnij istoriografii: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. [Problems of Social History of Ukraine in the Second Half of the 40s – Mid-60s of the Twentieth Century in English Historiography: dissertation for the Candidate of Historical Sciences: 07.00.06.] Kyiv. 245 s.
7. Laievska, Yu. (2008). Peretvorennia v ekonomitsi Ukrainy v 1953–1964 rr.: istoriografiiia problemy: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. [Transformations in the Economy of Ukraine in 1953-1964: Historiography of the Problem: dissertation for the Candidate of Historical Sciences 07.00.06.] Donetsk. 218 s.
8. Meyer, A. (1991, June). Politics and Methodology in Soviet Studies. *Studies in Comparative Communism*. Vol. 24, No. 2. P. 127–136.
9. Millar, J. (1990). The Soviet economic experiment. Urbana, Chicago: University of Illinois Press. 297 p.
10. Nefodov, D. (2018). Robitnytstvo URSR povoiennoho dvadtsiatyrichchia (1946–1965 rr.) v istoriografii [Labor of the Ukrainian SSR in the post-war twentieth century (1946–1965) in historiography]. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].
11. Nove, A. (1970). An Economic History of the U.S.S.R. London: Penguin. 448 p.
12. Sandberg, M. (1989). Learning from capitalists: a study of Soviet assimilation of Western technology. Stockholm. 358 p.
13. Sapir, J. (1989, N. 2). Le système économique stalinien face a la guerre. *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*. 44 année. P. 273-297.
14. Schopflin, G. (1970). The Soviet Union and Eastern Europe. London, 1970. New York. 226 p.
15. Schwartz, H. (1965). The Soviet Economy since Stalin. Lippincott. 256 p.
16. Taran, L. (1999). Providni tendentsii svitovoi istoriografii v XXst. ta problema kryzy suchasnoi istorychnoi nauky. [Leading trends in world historiography in the twentieth century and the problem of the crisis of modern historical science]. *Ukr. ist. zhurn.* № 1. S. 85 – 91.
17. The Impact of World War II on the Soviet Union. (1985). Ed. by S. J. Linz. Totowa: Rowman & Littlefield Publishers. 312 p.
18. The Technological Level Of Soviet Industry. (1977). Edited by Ronald Amann, Julian Cooper, and R. W. Davies, with the assistance of Hugh Jenkins. New Haven and London: Yale University Press. 575 p.